

DOI: 10.33270/01232502.171
УДК 340.12+342.7

Онтологічний зміст легітимних очікувань у контексті конституційно-правового захисту прав людини

СОЛОТКИЙ Сергій*

науковий консультант судді Конституційного Суду України

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4291-695X>

Анотація. Концепція захисту легітимних очікувань у світовій практиці не є новим явищем. Розвиток права, його подальша гуманізація, розширення прав людини значною мірою зумовили необхідність розвитку тих концепцій, змістом яких є дослідження не лише самого права, а і його виявів. Саме до останніх можна віднести концепцію легітимних очікувань. Не будучи правом у власному його розумінні, вони не можуть бути об'єктом захисту тією мірою, якою вони сформовані на підставі права. Правова думка досі не сформувала чіткого бачення щодо питання, що ж саме слід відносити до легітимних очікувань і чим вони є за своєю сутністю. Це питання здебільшого досліджують фрагментарно і зазвичай у контексті дії окремих правових принципів, як, наприклад, принципу правової визначеності. Поняттям «легітимні очікування» також оперує Конституційний Суд України (далі – Суд), формулюючи юридичні позиції в справах конституційної юрисдикції. Мотивація Судом своїх рішень з посиланням, серед іншого, на легітимні очікування зумовлює посилання на такі очікування й громадянами, юридичними особами, які звертаються до Суду з конституційними скаргами. У широкому сенсі, будучи остаточними й обов'язковими до виконання, рішення Суду набувають характеру джерела права, зокрема й у контексті досліджуваного питання. Це передусім зумовлює необхідність предметного дослідження природи легітимних очікувань, їхнього місця в правовій системі та впливу на вирішення питання про конституційність законів України. За методологічну основу дослідження пропонується підхід, за якого легітимні очікування пов'язуються не лише з принципом юридичної визначеності, а й з принципом довіри громадянина до держави, для чого було застосовано метод граматичного тлумачення, герменевтичний і формально-логічний методи. Наведено взаємозв'язок принципу довіри до держави з приписами ст. 3 Конституції України, обґрунтовано неможливість абсолютизації легітимних очікувань і необхідність додержання необхідного балансу між потребою враховувати такі очікування в разі змін законодавства й необхідністю уникнення продовження патерналістського підходу з боку держави до громадян. Практична значущість дослідження зумовлена необхідністю розроблення теоретичних і світоглядних засад для подальшого розвитку конституційного процесу в Україні

Ключові слова: легітимні очікування; юридична визначеність; довіра до держави; конституційне законодавство

Історія статті:

Отримано: 22.02.2023

Переглянуто: 17.03.2023

Прийнято: 28.04.2023

Рекомендоване посилання:

Солоткий С. Онтологічний зміст легітимних очікувань у контексті конституційно-правового захисту прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 171–179. doi: 10.33270/01232502.171.

*Відповідальний автор

© Солоткий С., 2023

Вступ

Концепція захисту легітимних очікувань у світовій практиці не є новим явищем. Розвиток права, його подальша гуманізація, розширення прав людини значною мірою зумовили й необхідність розвитку тих концепцій, змістом яких є дослідження не лише самого права, а і його виявів. Саме до останніх можна віднести концепцію легітимних очікувань. Не будучи правом у власному його розумінні, вони все ж таки можуть бути об'єктом захисту тією мірою, якою вони сформовані на підставі права. Правова думка й досі не сформувала чіткого бачення щодо питання, що ж саме слід відносити до легітимних очікувань і чим вони є за своєю сутністю. Це питання здебільшого досліджується фрагментарно й у контексті дії окремих правових принципів, наприклад, принципу правової визначеності. Поняттям «легітимні очікування» також оперує Конституційний Суд України (далі – Суд), формулюючи юридичні позиції в справах конституційної юрисдикції¹. Мотивація Судом своїх рішень з посиланням, серед іншого, на легітимні очікування зумовлює посилання на такі очікування й громадянами, юридичними особами, які звертаються до Суду з конституційними скаргами. У широкому сенсі, будучи остаточними й обов'язковими до виконання, рішення Суду набувають характеру джерела права, зокрема й у контексті досліджуваного питання. Це й зумовлює потребу в предметному дослідженні природи легітимних очікувань, їхнього місця в правовій системі та впливу на вирішення питання про конституційність законів України.

Зауважимо, що поняття легітимних очікувань у науковій літературі аналізували переважно в

галузі адміністративного права, зокрема такі дослідники, як Л. Отіс та Ж. Буланже-Боннеллі (2019), С. Дж. Шенберг (2012), Е. Драбкін-Райтер (2015), в галузі судового права – З. Віг (2022), К. де П'єтро (2019), О. Браун (2017) – щодо публічної адміністрації, М. Сігрон (2014) – у контексті захисту майнових прав, однак публікації щодо впливу легітимних очікувань на вирішення питання про конституційність законів майже відсутні, що й зумовило вибір автором вказаного напрямку дослідження.

Матеріали та методи

Можна стверджувати, що будь-яка система права створює певні очікування у свідомості людини. Аналізуючи правові приписи та їх тлумачення, люди отримують уявлення про легітимну та нелегітимну поведінку. Відповідно, вони організують своє життя та мають так звані «легітимні» очікування, що, дотримуючись певних правил, їх не буде покарано, а держава виконуватиме взяті на себе зобов'язання. Згідно з доктриною легітимних очікувань, якою керується автор у цьому дослідженні, передбачено, що можна розумно або законно очікувати, не маючи на це жодних законних прав. На сьогодні не існує законодавчого визначення терміна «законні очікування», а науковці трактують це поняття як надію або бажання особи отримати сприятливий порядок, зумовлений минулою практикою. Легітимне очікування дає заявнику достатньо підстав судового перегляду. На думку деяких учених, доктрина легітимних очікувань безпосередньо пов'язана з реалізацією принципів природної справедливості, верховенства права, несвавілля, розумності, чесності для запобігання зловживань адміністративними повноваженнями, владою (Connal, 2017; Nahata, 2022). Тобто доктрина законних очікувань фактично накладає обов'язок діяти справедливо.

Метою цієї статті є спроба простежити шляхи виникнення легітимних очікувань й описати їхню природу, окреслити певні межі їх захисту.

Зазначимо, що питання легітимних очікувань і їх захисту досліджували такі науковці, як Я. Берназюк, В. Завгородня, Я. Залесни, М. Магрело, С. Рабінович, Г. Рижков, Ф. Риш, М. Шепель та ін. Водночас, на нашу думку, складність досліджуваного питання є приводом для його подальшого дослідження. Презюмуючи розвиток права, слід визнати й подальше збільшення багатоманітних і різних виявів права. Це означає, що дати універсальне й точне визначення того, чим є легітимні очікування в праві, неможливо. Тож обраними методами дослідження тематики стали метод граматичного тлумачення, герменевтичний і формально-логічний.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання), Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання).

Результати й обговорення

Дослідники зазначають, що європейська наукова думка застерігає від висновку про спорідненість легітимних очікувань із принципом юридичної визначеності. Зокрема, акцентовано, що в німецькій правовій доктрині існує принцип захисту легітимних очікувань, мета якого полягає в забезпеченні довіри до легальності рішень і дій публічної адміністрації. На підставі цієї тези існує думка про те, що концепт захисту легітимних очікувань слід розглядати виключно в контексті рішень і дій публічної адміністрації (Mahrelo, 2013).

Так, Ф. Ю. Риш, зазначає необхідність розрізнення, а не ототожнення понять «право очікування» та «легітимні (законні) очікування» через їхню різну правову природу (Rysh, 2016).

Погоджуючись із думкою про необхідність розрізнення концепції легітимних очікувань у правовій доктрині, вважаємо за необхідне акцентувати на декількох важливих аспектах цього поняття.

Досить сумнівним є використання терміна «законні очікування». Адже прикметник «законні» в цьому словосполученні акцентує на залежності очікувань від закону. З одного боку, так і є, про це і йтиметься, з іншого боку – термін «законні» не дає змоги чітко зрозуміти межі саме конституційно-правового захисту таких очікувань у контексті досліджуваної теми. Крім того, англійський термін *legitimate expectations* перекладається як «легітимні очікування», що, звісно ж, змінює змістовну характеристику поняття. Синонімічним у цьому випадку може бути термін «правомірні очікування» як такі, що виникають мірою права (а не (тільки) закону). Це не означає втрату логічного зв'язку між законом та очікуваннями. Ідеться про ширше розуміння природи очікувань, що в перспективі зумовлює й межі відповідного правового захисту очікувань. Утім, залишаючи місце для дискусії з цього приводу, оперуватимемо терміном «легітимні очікування».

Досліджуючи етимологію слова «очікування» можна зробити висновок, що «очікувати», «ждати»¹ як певна дія – зумовлені чимось. У правовому аспекті «право очікування» та «легітимні очікування» дійсно мають споріднену природу – їх виникнення зумовлене певними подіями. Мабуть, саме ця спорідненість і є тим чинником, за якого ці поняття, за визначенням Ф. Ю. Риша, ототожнюються (Rysh, 2016).

Водночас самі події (факти), за яких виникають право очікування та легітимні очікування, є різними. З огляду на останні та зважаючи на конституційно-правовий аспект цього питання, легітимні очікування виникають як наслідок нормотворчої діяльності. Фактично в цьому випадку йдеться про формулу: закон

(диспозиція) – правило – аналіз цього правила суб'єктом(-ами), якому(-им) він адресований – виникнення в суб'єкта відповідних очікувань від дії норми цього закону.

Саме завдяки такій формулі можна простежити логічний зв'язок між легітимними очікуваннями та принципом правової визначеності. Отже, у цьому випадку точнішим видається позначення виникнення легітимних очікувань як *одного з наслідків* дії принципу правової визначеності.

Насправді саме за появи закону, який так чи інакше врегульовує певні суспільні відносини, юридизуючи їх, виникає певне правове регулювання, яке є юридично визначеним за допомогою норм цього закону. І в цій формулі легітимні очікування є нічим іншим, як виявленням в особи довіри, розрахунку на те, що за умов додержання диспозиції, наведеній у законі, особа отримує результат у межах зазначеного правового регулювання (власне, зміст очікувань). Оскільки терміном «легітимні очікування» в значній частині випадків оперують у галузі права на соціальний захист і пенсійне забезпечення, то прикладом дії такої формули може бути нормативна база пенсійного забезпечення громадян. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV є юридичним інструментом, який унормовує суспільні відносини у сфері соціального захисту певних категорій населення, роблячи їх юридично визначеними. Аспектом такого визначення є встановлення в законі умов, за яких в особи виникає право на пенсійне забезпечення і саме завдяки їм, на підставі їх чіткого визначення в громадян виникають легітимні очікування результату – встановлення їм пенсій за наявності визначених у законі умов для їх призначення.

Окреслюючи легітимні очікування в конституційно-правовому аспекті, не можна обійти увагою питання про довіру до публічної влади. Наприклад, саме в контексті довіри до публічної влади (а не принципу правової визначеності) здійснюється захист легітимних очікувань у Німеччині. Правова наука цієї країни виокремлює таку складову принципу правової держави, як принцип правової безпеки. Для громадянина правова безпека передусім означає захист довіри, який гарантується основоположними правами, у яких особливо наочно проявляється принцип правової держави (Ryzhkov, 2008).

На нашу думку, підхід, за якого легітимні очікування розглядаються з огляду довіри громадян до органів державної влади, заслуговує на увагу. Видається ірраціональним *очікувати* певних дій з боку держави, *не довіряючи їй*. Саме тому легітимні очікування є взаємопов'язаними з довірою громадян до держави. У протилежному випадку йтиметься не про легітимні очікування, а про сподівання чи припущення.

¹ Академічний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/ochikuvaty>.

Тому слушним є підхід, за якого легітимні очікування розглядають як елемент довіри громадянина до органів державної влади. Сутність цього принципу досить широко розкриває польський дослідник Я. Залесни, який зазначає, що принцип довіри громадянина до держави відображається в такій законотворчості та застосуванні закону, які не стають пасткою для громадянина, аби особа могла здійснювати свою діяльність, будучи впевненою в тому, що не піддається ризику правових наслідків, які вона не могла передбачати в момент прийняття рішень чи дій; аби громадянин міг діяти, маючи переконання, що його діяльність, згідно з чинним законодавством, також і в майбутньому буде визнаватися такою, що відповідає законодавству (Zalesny, 2009).

Дослідник зазначає, що надійність права означає не стільки стабільність законодавчих актів, скільки створює умови для можливості прогнозувати дії держави і, відповідно, власні дії (Zalesny, 2009). Водночас відкидати взаємозв'язок легітимних очікувань із принципом верховенства права (the rule of law) і, зокрема, принципом юридичної визначеності, як складником принципу верховенства права, не можна. Відповідно до рішення Конституційного Суду України по справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020: «Складовим елементом загального принципу юридичної визначеності як вимоги верховенства права (правовладдя) також є принцип правомірних (легітимних) очікувань, який, за тлумаченням Венеційської Комісії, «виражає ідею, що органи публічної влади повинні дотримуватися не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених очікувань» (спеціальне Дослідження Венеційської Комісії «Мірило правовладдя», CDL-AD(2016)007, пункт II.B.5.61)» (п. 2.1.2 мотивувальної частини згаданого Рішення).

Таким чином, до умов виникнення легітимних очікувань можна віднести, зокрема, точні й визначені запевнення, що їх дають публічні органи влади в індивідуальній справі; чітку вказівку в регламенті чи інший загальний захід, помилкове уявлення, що виникає в носія очікувань у результаті дій органів чи установ влади; відповідність вимогам законодавства; можливі наслідки від порушення очікувань тощо.

Отже, легітимні очікування як елемент довіри громадян до держави можуть мати місце тією мірою, якою в державі забезпечується дія принципу верховенства права. І навпаки, відсутність чи недостатність забезпечення дії

принципу верховенства права не сприяють, а навіть руйнують довіру громадян до держави, відтак – і легітимні очікування.

Легітимні очікування виникають відтоді, відколи суспільні відносини унормовуються за допомогою нормативно-правових актів. Ці очікування є виявом довіри громадян до держави, яка виникає в державі, у якій забезпечується дія принципу верховенства права (Shepel, 2019; Lang, 2000).

Виявивши залежність легітимних очікувань від того, чим зумовлене їх виникнення, слід зазначити, що й способи їхнього захисту також мають певною мірою залежати від джерела походження очікувань. Ми поділяємо позицію дослідників стосовно того, що легітимні очікування можуть бути об'єктом судового захисту (Bernaziuk, 2021; Zavhorodnia, 2013; Kiriak, 2021).

Вивчаючи акт публічних органів влади та легітимні очікування в причинно-наслідковому зв'язку, можна дійти висновку, що способи захисту цих очікувань класифікуються так само, як і ті нормативні акти, які унормовують відповідні суспільні відносини, щодо яких є легітимні очікування. Це може бути цивільно-правовий, кримінально-правовий чи адміністративно-правовий захист тощо. Визначальним для захисту відповідних очікувань буде телеологічне з'ясування змісту норми права, яка перебуває в основі легітимних очікувань, співвідношення дії цієї норми права з тим змістом легітимних очікувань, які вкладає в них суб'єкт права на оскарження, і, зрештою, висновок щодо правильної, істинної дії норми права в цій правовій ситуації.

Водночас у конституційно-правовому аспекті питання щодо захисту легітимних очікувань певною мірою ускладнюється. Специфіка конституційного контролю полягає в тому, що сам закон стає предметом перевірки його положень на відповідність тим чи іншим нормам Конституції України. У цьому випадку легітимні очікування є одним із найвразливіших компонентів, оскільки зумовлені саме законом.

Отже, важливо дослідити питання, коли «сподівання» переходять у легітимні очікування, а коли такі очікування по суті є лише сподіваннями.

На наш погляд, відповідь слід шукати в природі сподівань й очікувань. Якщо перші виявляються в непевній основі, що, власне, і становить зміст сподівань, наприклад, на належне правове регулювання, то інші мають у своїй основі дію відповідного акта органів публічної влади й засновані саме на змісті цього акта. Таким чином, сподівання й очікування співвідносяться між собою як загальне й конкретне. Хоча й у цьому випадку не є винятком труднощі у відрізненні природи одного від іншого, особливо, коли законом передбачено досить широку часову перспективу для досягнення певного результату.

Наприклад, особа, яка в молодому віці починає свою трудову діяльність, – не може очікувати на конкретний розмір пенсії в старості, вона може лише сподіватися на те, що пенсія їй буде призначена в певному розмірі. У цьому випадку законним і легітимним можна визнати очікування особи на те, що їй, за настання відповідних несприятливих умов, пенсію буде призначено як таку.

Симбіоз легітимних очікувань з принципом юридичної визначеності, у розрізі конституційного контролю полягає передусім у тому, що ці очікування певною мірою є результатом оцінки «якості» дії принципу юридичної визначеності. Прикладом цієї тези є ті рішення Конституційного Суду України, де, серед іншого, Суд констатує неконституційність норм оспорюваних законів чи їх окремих положень через їх невідповідність принципам верховенства права, закріпленим у ст. 8 Конституції України, конституційно встановленій забороні звуження обсягу та змісту чинних прав і свобод чи їх обмеження (ст. 22, 64 Конституції України) тощо¹.

Маючи підґрунтям перспективну компоненту, легітимні очікування містять у собі й елемент припущення, невизначеності. Адже, виникаючи на підставі акту публічної влади, ці очікування не є такими, що унеможливають його зміну. Конкретний обсяг і зміст прав і свобод, визначений у законі, може бути переглянутий за певних умов, наприклад, фінансового становища держави. Переважно це стосується соціально-економічних прав людини, обсяг реалізації яких напяму залежить від фінансового становища держави, необхідності розподіляти доходну частину Державного бюджету України з урахуванням принципу рівності та справедливості².

Саме в таких випадках, на нашу думку, найповніше виявляється інший принцип – довіри громадянина до держави. Захист легітимних

очікувань особливо актуалізується тоді, коли проголошені державою ті чи інші права не можуть бути забезпечені або ж їх забезпечення може бути здійснене лише шляхом погіршення становища інших верств населення.

Звичайно, ситуації, у яких держава не може виконати узяті на себе зобов'язання реалізувати задекларовані нею обсяг і зміст соціально-економічних прав, не сприяють укріпленню довіри населення до дій і рішень органів публічної влади, навіть більше, – певною мірою ставлять під сумнів їх легітимність. Водночас навіть за наявності інших сприятливих умов розвитку держави, періодично трапляються такі збіги обставин, які за певною аналогією можна віднести до дій непереборної сили. Прикладом цього є агресія Російської Федерації проти України (унаслідок чого Україна втратила контроль над певною частиною території та вимушена перерозподілити доходи бюджету на посилення обороноздатності країни, аніж на подальше посилення соціально-економічних прав), світові економічні процеси (періоди рецесії світової економіки) тощо.

З іншого боку, не слід забувати про те, що деякі закони, маючи, на перший погляд, позитивний соціально-економічний підтекст, самі по собі не можуть бути виконані безвідносно до економічного зростання держави. Причинами цього може бути зміна зовнішніх умов існування держави (про що йшлося вище), відверто популістський характер законів, коли проголошене право не може бути забезпечене за наявних фінансових можливостей держави, або ж може бути забезпечене шляхом погіршення (або не покращення) стану забезпечення відповідного права інших верств населення тощо.

Відповідно, очікування, сформовані в результаті прийняття та дії таких законів, не завжди можуть бути захищені тією мірою, якою цими законами проголошується відповідне право особи.

Прикладом цього є рішення Європейського суду з прав людини в справі «Великода проти України», коли Суд у п. 28 рішення зазначив, що «...зменшення пенсії заявниці очевидно було обумовлено міркуваннями економічної політики та фінансових труднощів, з якими зіткнулася держава. За відсутності будь-яких доказів щодо протилежного та визнаючи, що держава-відповідач має широке поле свободи розсуду щодо досягнення балансу між правами, що є предметом спору, та економічною політикою, Суд не вважає, що таке зменшення було непропорційним переслідуваній легітимній меті або що воно поклато надмірний тягар на заявницю (див. ухвалу щодо прийнятності від 8 жовтня 2013 року у справі «Да Консесау Матеуш та Сантуш Жануаріо проти Португалії» (Da Conceição Mateus and Santos Januario v. Portugal), заяви № 62235/12 та № 57725/12)».

¹ Див., наприклад, підпункт 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011.

² Див. абзац третьої пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005.

Питання щодо можливого обмеження захисту легітимних очікувань досліджують і в іноземній правовій думці. Так, дослідник О. Барбур наводить декілька таких думок, основними моментами яких є підтримка балансу між необхідністю вжиття урядом певних заходів для виправлення помилок; існує превалюючий інтерес, особа мала б передбачати відповідні зміни (існувала велика імовірність, що ситуація потягне за собою певні зміни) тощо (Brown, 2017). Отже, захист законних очікувань «попри все» – тобто їх абсолютизація – може спровокувати повну руйнацію правовідносин у відповідній сфері.

Польський дослідник Я. Залесни зазначає, що Конституційний Трибунал Республіки Польща застерігає від надання захисту довіри громадянина до держави абсолютного характеру. Він зауважує, що змінність законодавства є тим явищем, з котрим повинні рахуватися громадяни (Zalesny, 2009).

Таким чином, легітимні очікування не можуть бути абсолютною величиною. Інакше довелося б визнати неможливість і неконституційність внесення змін до законів загалом¹.

Порушивши цю тезу, слід акцентувати, що зміна очікувань унаслідок прийняття чи зміни закону сама по собі не завжди є зміною самого права особи (носія очікувань), яке вона має. У протилежному випадку варто говорити про те, чи не стає саме право внаслідок відповідних законодавчих змін ілюзорним.

Водночас слід зробити застереження про те, що неабсолютний характер легітимних очікувань не означає, що можна *ігнорувати* такі очікування. Адже, якщо погодитися із тим, що захист легітимних очікувань має відбуватися з метою захисту довіри громадянина до державної влади, то слід визнати слушною й думку про те, що нові закони, які приймає законодавець, не повинні заставляти зненацька своїх адресатів і зумовлювати небажану поведінку. Поваги до громадянина як самостійної раціональної особистості вимагає його гідність, яка є конституційною цінністю (Zalesny, 2009).

¹ Ця думка частково узгоджується з окремою думкою судді Конституційного Суду України І. Д. Сліденка, висловленою ним щодо рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання).

У контексті теми наведена дефініція узгоджується з положеннями ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Наведені положення Основного Закону України, будучи за своєю природою засадничими для держави, є такими, додержання яких є запорукою виникнення й зміцнення довіри громадянина до держави тією мірою, якою ці положення додержуються державою (Belianevych, 2016).

Конституційний припис ст. 3 Основного Закону України про те, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, на нашу думку, можна розуміти як такий, що зобов'язує органи державної влади діяти таким чином, щоб громадяни чи соціальні групи, яких стосується законодавство, усвідомлювали не лише зміст закону, а й необхідність його прийняття, особливо в тих випадках, коли йдеться про закони в соціально-економічній сфері, де є можливим перерозподіл суспільного доходу. В іншому випадку неминучими є сумніви в легітимності відповідних дій і рішень органів державної влади, що може мати вияв в оскарженні таких законів за допомогою наявних у національному законодавстві юридичних засобів (Rabinovych, 2014).

Однак у таких випадках слід зробити застереження, що фінансові можливості держави, які є передумовою зміни закону чи ухвалення нового закону, унаслідок якого легітимні очікування стають вразливими, є передусім доказовою категорією. Відповідно до юридичної позиції Конституційного Суду України, викладеної в рішенні по справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пп. 2–7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII № 6-р/2018 від 17 липня 2018 року, приписи ст. 3 Конституції України, згідно з якими держава відповідає перед людиною за свою діяльність (частина друга), зобов'язують державу обґрунтовувати зміну законодавчого регулювання, зокрема щодо обсягу пільг, компенсацій і гарантій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (абзац другий пункту 7 мотивувальної частини рішення)².

Проте зміна закону, яка спричинила зміну легітимних очікувань, зокрема негативну, сама по собі не може розцінюватися як намагання держави відмовитися від забезпечення права. Така дія може бути розглянута й у контексті необхідності справедливого та пропорційного

² Рішення Великої палати КСУ № 6-р/2018. Конституційний Суд України : [офіц. сайт]. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2302>.

забезпечення гарантованого Конституцією України певного права, яке потребує фінансової участі держави для його реалізації. Тобто в цьому випадку може відбуватися вияв превалювання більшого інтересу, про який зазначалося вище (Mendzhul, 2020).

Крім того, абсолютизація легітимних очікувань у ширшому значенні має наслідком продовження патерналістського підходу, за якого людина дуже обмежено може впливати на власне життя. Доречно в цьому контексті згадати про рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п. 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018, де в абзаци першому п. 76 мотивувальної частини Конституційний Суд України акцентував на тому, що, відповідно до змісту ст. 46 Основного Закону України, держава зобов'язана здійснювати соціальний захист насамперед тих осіб, які не можуть самостійно себе забезпечити шляхом реалізації права на працю та/або позбавлені

засобів існування. Причому соціальна орієнтованість держави та принцип соціальної солідарності не можуть замінити особисту відповідальність людини за власну долю й добробут своєї сім'ї. Державна система соціального захисту має заохочувати і не повинна стримувати прагнення особи покращити умови життя для себе та своєї сім'ї (Рішення Великої палати КСУ № 9-р/2018).

Висновки

Складність і багатогранність досліджуваного питання, його динамічний характер зумовлюють й відповідні межі захисту легітимних очікувань. Очевидним є те, що вони не є абсолютними, однак не менш очевидним є й те, що вони не повинні бути проігноровані під час ухвалення й реалізації законів. Принцип юридичної визначеності, який виявляється у виникненні легітимних очікувань, тісно пов'язаний з принципом довіри людини до держави, який є підґрунтям для виникнення легітимних очікувань. З огляду на викладене, засадничі приписи, що їх закладено у ст. 1, 3, 8 Конституції України, фактично є мірилом її діяльності та легітимності проваджуваної нею політики.

References

- [1] Belianevych, O.A. (2016). The concept of legitimate expectations and the problems of its application by the courts of Ukraine. *Private law and entrepreneurship*, 16, 41-45. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2016_16_5.
- [2] Bernaziuk, Ya. (2021). The principle of legitimate expectations (legitimate expectations): concept and content. *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3(15), 147-162. doi: 10.32689/2617-9660-2021-3(15)-147-162.
- [3] Brown, A. (2017). *A Theory of Legitimate Expectations for Public Administration*. Oxford: Oxford University Press.
- [4] Connal, C. (2017). Legitimate expectation as a ground for judicial review. *Pinsent Masons*. Retrieved from <https://www.pinsentmasons.com/out-law/analysis>.
- [5] De Pietro, C. (2019). The EU Notion of Legitimate Expectations: What Role for National Judges? Chapter 6. *Legitimacy and Effectiveness of Fiscal State Aid Control*. C. De Pietro (Ed.). Alphen aan den Rijn: Netherlands Wolters Kluwer, (Vol. 64), (pp. 103-116). Retrieved from <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/the-eu-notion-of-legitimate-expectations-what-role-for-national-j>.
- [6] Drabkin-Reiter, E. (2015). *The Europeanisation of the law on legitimate expectations Recent: Recent case law of the English and European Union courts on the protection of legitimate expectations in administrative law*. Florence: European University Institute. doi: 10.2870/73322.
- [7] Kiriak, O.V. (2021). Legitimate expectations and timeliness of their implementation. *Legal scientific electronic journal*, 2, 71-73. doi: 10.32782/2524-0374/2021-2/15.
- [8] Lang, T.J. (2000). Legal Certainty and Legitimate Expectations as General Principles of Law. *General Principles of European Community Law: reports from a conference* (pp. 163-184). The Hague: Kluwer Law International.
- [9] Mahrelo, M. (2013). The concept of "legitimate expectations" and the principle of legal certainty: causal or symbiotic? *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 127-135. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_3_25.
- [10] Mendzhul, M.V. (2020). Family legal mechanism of protection of legitimate expectations of family members. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 62, 152-155. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33971>.
- [11] Nahata, M. (2022). Doctrine of Legitimate Expectation: Meaning, Concept & its Application. *Taxmann*. Retrieved from <https://www.taxmann.com/post/blog>.
- [12] Otis, L., & Boulanger-Bonnely, J. (2019). The protection of legitimate expectations in global administrative law. *Law for Social Justice*. Geneva: International Labour Office. Retrieved from <https://rm.coe.int/the-protection-of-legitimate-expectations-in-global-administrative-law/16809a45b6>.
- [13] Rabinovych, S. (2014). Constitutional principles of legal certainty and protection of legitimate expectations in the activities of public authorities. *Bulletin of Lviv University*, 60, 168-175. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VInu_yu_2014_60_23.

- [14] Rysh, F. (2016). "Right to wait" in the context of Part 2 of Article 190 of the Civil Code of Ukraine. *State and law*, 74, 263-279.
- [15] Ryzhkov, H. (2008). *The principle of the rule of law in the Basic Law (Constitution) of the Federal Republic of Germany and the case law of the Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany*. Kyiv: Kn. dlia biznesu.
- [16] Schønberg, S.J. (2012). Procedural Protection of Legitimate Expectations. *Legitimate Expectations in Administrative Law*. Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198299479.003.0003.
- [17] Shepel, M.A. (2019). Public interest and legitimate expectations as components of judicial protection of the right to a safe environment. *South Ukrainian legal journal*, 3, 158-161. doi: 10.32850/sulj.2019.3-38.
- [18] Sigron, M. (2014). *Legitimate Expectations Under Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights*. Cambridge: Intersentia.
- [19] Víg, Z. (2022). Legitimate expectations in the arbitral practice of green energy cases under the Energy Charter Treaty. *Hungarian Journal of Legal Studies*, 62(2), 115-130. doi: 10.1556/2052.2022.00347.
- [20] Zalesny, J. (2009). Zasady prawidlowej legislacji. *Studia politologiczne Instytutu nauk politycznych Uniwersytetu Warszawskiego*, 13, 11-46. Retrieved from <http://www.studiapolitologiczne.pl/pdf-117589-46742?filename=Zasady%20prawidlowej.pdf>
- [21] Zavhorodnia, V.M. (2013). The principle of protection of legitimate expectations in EU administrative law and prospects for its implementation in Ukraine. *Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, 2(9), 25-29. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2013_2_8.

Список використаних джерел

- [1] Беляневич О. А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 41–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prip_2016_16_5.
- [2] Берназюк Я. Принцип легітимних очікувань (legitimateexpectations): поняття та зміст. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 3 (15). С. 147–162. doi: 10.32689/2617-9660-2021-3(15)-147-162.
- [3] Brown A. A Theory of Legitimate Expectations for Public Administration. Oxford : Oxford University Press, 2017. 242 p.
- [4] Connal C. Legitimate expectation as a ground for judicial review. *Pinsent Masons*. 16 Jun 2017. URL: <https://www.pinsentmasons.com/out-law/analysis>.
- [5] De Pietro C. The EU Notion of Legitimate Expectations: What Role for National Judges? Chapter 6. *Legitimacy and Effectiveness of Fiscal State Aid Control* / ed. by C. De Pietro. Alphen aan den Rijn : Netherlands Wolters Kluwer, 2019. Vol. 64. P. 103–116. URL: <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/the-eu-notion-of-legitimate-expectations-what-role-for-national-j>.
- [6] Drabkin-Reiter E. The Europeanisation of the law on legitimate expectations Recent: Recent case law of the English and European Union courts on the protection of legitimate expectations in administrative law. Florence : European University Institute, 2015. 87 p. doi: 10.2870/73322.
- [7] Кіріак О. В. Легітимні очікування та строковість їх реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 71–73. doi: 10.32782/2524-0374/2021-2/15.
- [8] Lang T. J. Legal Certainty and Legitimate Expectations as General Principles of Law. *General Principles of European Community Law : reports from a conference (Malmö, 27–28 August 1999)* / ed. by U. Bernitz, J. Nergelius. The Hague : Kluwer Law International, 2000. P. 163–184.
- [9] Магрело М. Концепт «законних очікувань» і принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 127–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_3_25.
- [10] Менджул М. В. Сімейно-правовий механізм охорони правомірних очікувань членів сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 62. С. 152–155. (Серія «Право»). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33971>.
- [11] Nahata M. Doctrine of Legitimate Expectation: Meaning, Concept & its Application. *Taxmann*. 20 December, 2022. URL: <https://www.taxmann.com/post/blog>.
- [12] Otis L., Boulanger-Bonnely J. The protection of legitimate expectations in global administrative law. *Law for Social Justice*. Geneva : International Labour Office, 2019. P. 395–437. URL: <https://rm.coe.int/the-protection-of-legitimate-expectations-in-global-administrative-law/16809a45b6>.
- [13] Рабінович С. Конституційні принципи правової певності і захисту легітимних очікувань у діяльності публічної влади. *Вісник Львівського університету*. 2014. Вип. 60. С. 168–175. (Серія «Юридична»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VInu_yu_2014_60_23.
- [14] Риш Ф. «Право очікування» в контексті частини 2 статті 190 Цивільного кодексу України. *Держава і право*. 2016. Вип. 74. С. 263–279. (Серія «Юридичні науки»).
- [15] Рижков Г. Принцип правової держави в Основному Законі (Конституції) ФРН і судова практика Федерального Конституційного суду ФРН. Київ : Кн. для бізнесу, 2008. 112 с.
- [16] Schønberg S. J. Procedural Protection of Legitimate Expectations. *Legitimate Expectations in Administrative Law*. Oxford : Oxford University Press, 2012. P. 31–63. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198299479.003.0003.

- [17] Шепель М. А. Публічний інтерес та легітимні очікування як складники судового захисту права на безпечне довкілля. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 158–161. doi: 10.32850/sulj.2019.3-38.
- [18] Sigrón M. Legitimate Expectations Under Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Cambridge : Intersentia, 2014. 314 p.
- [19] Víg Z. Legitimate expectations in the arbitral practice of green energy cases under the Energy Charter Treaty. *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2022. Vol. 62. Issue 2. P. 115–130. doi: 10.1556/2052.2022.00347.
- [20] Zaleśny J. Zasady prawidłowej legislacji. *Studia politologiczne Instytutu nauk politycznych Uniwersytetu Warszawskiego*. 2009. Vol. 13. P. 11–46. URL: <http://www.studiapolitologiczne.pl/pdf-117589-46742?filename=Zasady%20prawidlowej.pdf>.
- [21] Завгородня В. М. Принцип захисту легітимних очікувань в адміністративному праві ЄС та перспективи його впровадження в Україні. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2 (9). С. 25–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2013_2_8.

The Ontological Meaning of Legitimate Expectations in the Context of Constitutional and Legal Protection of Human Rights

SOLOTKYI Serhii

Scientific Consultant to the Judge of the Constitutional Court of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4291-695X>

Abstract. The concept of protection of legitimate expectations in world practice is not a new phenomenon. The development of law, its further humanization, and the expansion of human rights have largely determined the need for the development of those concepts, the content of which is the study of not only the law itself, but also its manifestations. The concept of legitimate expectations can be attributed to the latter. Not being law in its own sense, they can nevertheless be the object of protection to the extent that they are formed on the basis of law. Legal opinion has not yet formed a clear vision on the issue of what exactly should be considered legitimate expectations and what they are in essence. This issue is mostly investigated fragmentarily and, usually, in the context of the operation of other legal principles, such as the principle of legal certainty. The concept of "legitimate expectations" is also used by the Constitutional Court of Ukraine, formulating legal positions in matters of constitutional jurisdiction. The Court's motivation of its decisions with reference, among other things, to legitimate expectations causes the reference to such expectations by citizens and legal entities who apply to the Court with constitutional complaints. In a broad sense, being final and binding, the decisions of the Court acquire the character of a source of law, in particular in the context of the investigated issue. This, in turn, necessitates a substantive study of the nature of legitimate expectations, their place in the legal system, and their impact on resolving the issue of the constitutionality of Ukrainian laws. Therefore, the purpose of the article is to analyze the nature of legitimate expectations, their impact on the state's activities, and outline the limits of constitutional and legal protection. As a methodological basis, a *pidkhyd* is propagated, for which legitimacy it is not only the principle of legal authority, but also the principle of trusting a hulk to a state, for which the method of grammatical clouding, *german tychny* and formally logical methods. The scientific novelty of the study of the nature of legitimate expectations in the context of the influence on the resolution of the question of the constitutionality of the laws of Ukraine in the philosophical and legal plane is practically determined by the lack of scientific publications on this issue. The relationship between the principle of trust in the state and the provisions of Article 3 of the Constitution of Ukraine is presented. The impossibility of absolutizing legitimate expectations and the need to maintain the necessary balance between the need to take such expectations into account when changing legislation and the need to avoid the continuation of a paternalistic approach by the state to citizens are substantiated. The practical significance of the study is determined by the need to develop theoretical and philosophical foundations for the further development of the constitutional process in Ukraine

Keywords: legitimate expectations; legal certainty; trust in the state; constitutional legislation